

Viczián Zsófia

HIT, HAGYOMÁNY, HUMORÉRZÉK

Széchenyi Kinga: *Megbélyezettek – A kitelepítések tragédiája*. Kráter, Pomáz, 2008, 614 oldal, 3500 Ft

Hiánypótló könyv jelent meg (és fogyott el napok alatt) a Kráter Kiadó gondozásában. Széchenyi Kinga *Megbélyezettek – A kitelepítések tragédiája* című könyve az első összefoglalás a rendszerváltás óta, amely az 1951-es budapesti kitelepítésekkel foglalkozik. Bár 1988-ban már Desseffy Tibor és Szántó András összeállított egy vékony, a politikai enyhülés bizonytalan levegőjét és múltfeltáró lendületét magán viselő kötetet a témában, de számukra akkor még sok adat hozzáférhetetlen volt („*Kitörő éberséggel*” – *A budapesti kitelepítések hiteles története*, Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1989). Később folyóiratokban, napilapokban jelent meg egy-egy írás, néhány interjúkötetben kaptak helyet emlékezések, de a téma átfogó tudományos feldolgozása máig várat magára.

A *Megbélyezettek* kötet két nagyobb részre oszlik: első fele a kitelepítések történeti hátterét igyekszik feltárni, a másodikban pedig közel három tucat különböző terjedelmű és műfajú visszaemlékezés olvasható. A szerző sorba veszi az előzményeket, bemutatni igyekszik a politikai-társadalmi légkört, vázlatot ad a korszak kitelepítési típusairól és helyszíneiről, idézi a vonatkozó jogszabályokat, bizottsági jegyzőkönyveket. Hosszan foglalkozik a végrehajtás mikéntjével és a kitelepítettek mindennapjaival (jelentések, mentesítések, ellenőrzések, munkalehetőségek, iskola, bánásmód, helyi lakossággal való kapcsolat stb.).

Nagy erénye a munkának, hogy a téma feltárását nem fejezi be 1953-nál, amikor feloldották a kényszerlakhelyhez kötött rendőrhatósági felügyeletet, hanem részletesen tárgyalja a következményeket is: az évtizedes lakhatási gondokat, a kényszerű életpályamódosulásokat, a továbbtanulást elzáró X-es besorolást – a kitelepítés generációkon átívelő hatásait. Sőt igazi újdonságként feltár néhány későbbi kitelepítési esetet is az ötvenes évekből. Végül pedig szól a rendszerváltásról, kárpótlásról, napjaink történeti köztudatáról, így adva át a szót a visszaemlékezéseknek. Hiánypótló könyv tehát ez 20 év szünet után. De vajon van-e hiány? Kinek hiányzott, hiányzik-e?

A szerző szerint nem igazán: sokan nem is hallottak arról, hogy valakiket kitelepítettek Magyarországon az 1950-es években, vagy ha hallottak is, nem nagy érdeklődést vált ki belőlük. „Tapasztalható a közönyösség, az elhallgatás, a múlttalanítás mellett az ismeretek nagymértékű hiánya. Sajnos volt olyan élményem, hogy a korszakot felnőtként, értelmiségiként megélő honfitársam jelentette ki a rendszerváltás idején, hogy soha életében nem hallott az ötvenes évek kitelepítési hullámairól” – írja Széchenyi Kinga tanulmánya előszavában (19). A kötet célja tehát elsősorban a figyelemfelhívás, a szembenézés, a tényfeltárás. De a szerző azt is hozzáteszi: „A figyelemfelkeltés mellett emléket szeretnék állítani azoknak, akik a kitelepítés megpróbáltatásait méltósággal vi-

selték el, akik másoknak is erőt adtak, mert nem törődtek bele reménytelen helyzetükbe.” (24)

A könyvet tehát ne csupán tudományos munkaként vegye kézbe az olvasó! (Igaztalan is volna a nem történész szerzőn a szakma kritériumait számon kérni – bár a gondosabb és egységesebb jegyzetelés és hivatkozások, a fejezetenkénti ismétlések kiszűrése és a pontosabb fogalmi nyelvezet kialakítása javára vált volna a kötetnek.) Inkább egy nehéz szembenézés regényeként érdemes olvasni azt, hisz az egykori áldozat szólal meg a tanulmányban is, aki próbálja megérteni, mi is történt vele és sorstársaival akkor, keresi az okokat, párhuzamokat, a későbbi boldogulás különböző mintázatait. Így a történeti részben a kutatói tényközlés mellett olykor a személyes emlékezés első személyű bizalmas hangja is megszólal.

Megrázóak azok a részek, ahol a szerző Rákosi Mátyás megjelent visszaemlékezését idézi, hozzáfűzve a saját megjegyzéseit: az áldozat kommentálja a tettést. Máshol meg olyan részletekről számol be – például miről beszélgettek a kitelepítettek a lemeszelt ablakú vonatokban az indulásra várva –, amiről csak a szemtanú nyilatkozhat. A kötet élettörténeti szövegeiben is érezhető, hogy sokan a szerző kérésére most írták le, mondták el először a velük történeteket, és hogy mind egy bizalmas kapcsolati háló tagjai. „Most rendezem magamban jó és rossz emlékeimet, s alig akarom elhinni, hogy mindez velem történt meg egykoron” – zárja emlékezését Csilléry Ádámné Udvardy Edit (497).

A kitelepítés bűnhődés, élettörténetek egészét meghatározó sorseseemény. Sajnos a szerző és olykor a visszaemlékezések írói is mintha méltatlanul abba a szerepbe kényszerülnének, hogy bizonygatniuk kelljen: ami velük – és közel 13 ezer sorstársukkal – történt, valóban tragikus volt. A tudományos hangnem is olykor védőbeszédbe vált át, a legsúlyosabb, legkirívóbb eseteket hozza elő újra meg újra, ezzel próbálva áttörni a hallgatás falát. Ezt sugallja a cím és alcím, sőt a címlap nyomasztó grafikája is. „Előfordult az is, hogy valaki a többi meghurcoláshoz hasonlítva csekélynek tekintette a kitelepítést” – jegyzi meg keserűen a szerző (19–20). Mi volna, van-e egyáltalán olyan mérték, aminek alapján egy emberi élettörténet tragikusságának foka megítélhető?

A kitelepítés bűnhődés – de mi a bűn? A kötetet végigolvasva ez az a kérdés, ami a leginkább a fülünkbe cseng, és ez foglalkoztatja az emlékezőket is. Az 1951 nyarán kézbesített kitelepítési végzéseken nem szerepel indoklás. Az okirat csupán közli két 1939-es (még Teleki Pál által aláírt!) rendeletre hivatkozva, hogy „Budapest területéről azonnali hatállyal kitiltom”, és lakhelyéül a kipontozott helyre beírt községet jelöli ki. „A kitiltás következtében megüresedő lakását” pedig itt egy 1948-as rendeletre hivatkozva „igénybe veszem, lakását 24 órán belül átadni köteles”. (Széchenyi Kinga közli a számukra kiállított eredeti véghatározat másolatát.)

A hivatkozott rendeletek nem igazítják el az érintetteket a *miért* kérdésében, csupán azt válaszolják meg, *milyen alapon* történt az intézkedés. A szerző idézi ezeket a rendeleteket a *Milyen törvényre hivatkoztak?* fejezetben, de a jogi megfogalmazás sem nyújt kézzelfogható okokat. A rendőrhatalóság „azokat a személyeket, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben való tartózkodása a közrend és közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros” (79), lényegében

internálhatja, de legalábbis felügyelet alá vonhatja. A kitelepítettek a végzés kézhezvételekor még ennyit sem tudhattak, csupán rokonaik, kollégáik sorsáról hallva sejtették, rájuk is sor kerül.

„Miért telepítettek ki?” – keresi a válaszokat a szerző is. Említi a társadalmi egységesítés ideáját, az osztályharcot, a háborús veszélyérzetet, továbbá a budapesti lakáshiányt és az állami gazdaságok munkaerőigényét. Megjegyzi, hogy akár a személyes bosszú is lehetett kitelepítési ok. „A célok közé sorolhatjuk, hogy az osztályellenségnek tekintetteket el akarták szigetelni a társadalomtól, deklasszálni és befolyásukat csökkenteni akarták, és minden bizonnyal átnevelésük is célként fogalmazódott meg. Egyéni- leg sokak számára ma is megválaszolatlan kérdés, miért telepítették ki, miért történt velük az egész életükre kiható atrocitás. Ugyanis nem mind tartoztak a rendszer által ellenségnek tekintett volt uralkodói osztályba, még az is előfordult, hogy párttagot telepítettek ki.” (74) Más visszaemlékezők szerint még a holokausztot túlélő zsidók is akadtak köztük.

Mit okoz a bűnmegjelölés, a bírói végzés hiánya? Véleményem szerint az áldozatokban egyfajta büntudatot, szégyenérzetet, a szemlélőkben pedig gyanakvást. A közgondolkodás, a társadalmi igazságérzet mintha azt sugallná: valamit azért csak kellett tenniük, ha ennyire megbűnhődtek, ha elvették mindenüket, ha elűzték őket, ha ellehetlenítették évtizedekre az életüket. Az áldozatok élettörténetük megírásakor sokan ezzel a megokolatlansággal küzdenek: „a tanító néni az iskolában, ötödik elemiben azt mondta, hogy aki két ss-sel és ipszilonnal írja a nevét, az gazember. Pláne, ha még utána jön egy külön név is, akkor még inkább gazember. Ez rányomta a bélyegét az életünkre, mert semmi különösebb okát annak, hogy mi X-es káderek lettünk, igazából nem találom.” (Tassy-Becz Éva, 531) Az egyik emlékezés egyenesen így zárul: „Bűnünk pedig nem volt...” (Beöthy Zsigmond Lászlóné, 424)

Az eltelt fél évszázad természetesen nagy idő, az emlékezők fiatalként, gyermekként vettek részt a kitelepítésben – így nem is a 13 ezres létszámban jelentős többségét alkotó idősebb generációhoz tartoznak. Nem véletlen, hogy sok visszaemlékezés a „szépre emlékszem” hangnemében íródik, vagy a bűnösség említett érzését a krisztusi szenvedés léleknemesítő, Istenhez vezérlő voltában oldja fel. Harag, bosszúvágy vagy számonkérés nem fogalmazódik meg, és csak kevesen vannak azok, akik a kárpótlás kérdéseit feszegetnék.

A bűn megfogalmazatlansága a feloldozást nagyon megnehezíti – erre a fontos felismerésre a szerző hívja fel a figyelmet. „A kitelepítetteket bírói ítélet nélkül, csak a véghatározat kibocsátásával hurcolták el, ezért a kitelepítés/kitiltás nem jelentett priuszt, nem kellett rehabilitálni a kérelmezőket, »csak« számos nagyon hátrányos, állandó megkülönböztetést, másod- vagy inkább harmadrendű állampolgárságot jelentett gyakorlatilag a rendszerváltásig, és hosszú ideig a megfigyelték kategóriájába tartoztak. A rehabilitáció megtagadásával, illetve szükségtelenné nyilvánításával *elismerték a meghurcolások törvénytelen voltát, de megkerülték a jóvátétel szükségességét.*” (266 – kiemelés tőlem.) A hiányérzet nem elsősorban az anyagi kárpótlás töredékes volta kapcsán fogalmazódik meg – ami igazán hiányzik, az a szimbolikus jóvátétel.

A kötet legemlékezetesebb fejezete az, ahol a szerző a kitelepítés tanulságaival néz szembe (*A kitelepítés hatásai*, 250–254). Széchenyi Kinga itt arról szól, hogy miképpen lehetett testileg és lelkileg túlélni a viszontagságokat, mit adtak föl és át, milyenné váltak általa. Egy belső emigrációs magatartást ír le, ahol a hit adott erőt, ahol a hagyományokba lehetett kapaszkodni, és ahol a humorérzék segített elviselni a mindennapokat. „Talán egyik legfontosabb tanulsága az időszaknak az a csodálatos szolidaritás, kölcsönös segítségnyújtás, ami kialakult mind a kitelepítettek között, mind a kitelepítettek és a falusiak között, továbbá a kitelepítettek tágabb családjában, baráti és ismeretségi körében, ahonnan sok segítséget kaptak.” (253)

A kitaszítottságban megélt sorközösség ellenére azonban az egykori áldozatok nem szerveződtek egyesületbe és nem alakították ki a megemlékezés semmilyen formáját sem. „Nem tudok egyetlen esetről sem, hogy például a kitelepítettekről bárhol is Budapesten egyetlen emléktábla került volna felavatásra” – jegyzi meg keserűen az egyik emlékező is (Novák Ferenc, 373). A szerző is megjegyzi, hogy a (maga nemében még embertelenebb, később néhány Budapestről kitelepítettet is érintő) hortobágyi internálótáborok története jobban feltárt, mert ott egy olyan egyesületet hoztak létre, amely könyveket ad ki és emlékhelyeket emel. A hallgatás okait, az emlékezés nehézségeit feltárni még a jövő társadalmi és történelmi feladata, de az biztos, hogy Széchenyi Kinga könyve jelentős mérföldkő ezen az úton.

